

Relacje dziecka z rodzeństwem i ich wpływ na jego życie .

Wstęp

W życiu każdej osoby posiadającej rodzeństwo, relacje z braćmi i/lub siostrami należą do najdłużej trwających, nierzadko też najgłębszych i najbliższych. Rodzeństwo towarzyszy osobie na długo, zanim pozna ona swego partnera/partnerkę i założy własną rodzinę. Najczęściej też jednostka pozostaje w kontaktach z rodzeństwem do końca swojego życia, wiele lat po odejściu rodziców. Specyficzny charakter relacji z rodzeństwem wynika nie tylko z ich długotrwałości i faktu, że są one prymarne w stosunku do związków przyjacielskich i miłosnych. Tak więc związki te są z natury rzeczy odmienne od więzi z rodzicami. Podczas gdy relacje z rodzicami są raczej jednoznacznie oparte na miłości i sympatii, relacje z rodzeństwem mają charakter ambiwalentny, bowiem równolegle zachodzą tutaj stosunki sympatii, antypatii, miłości i rywalizacji.

Teoretyczne podejście do problemu

W ujęciu psychologicznym relacje pomiędzy rodzeństwem można zdefiniować w kategoriach „(...) sumy interakcji opartych na działaniach oraz komunikacji (werbalnej i niewerbalnej) dwóch lub więcej osób, mających wspólnych rodziców naturalnych oraz określony stosunek do wzajemnych doświadczeń, przekonań i uczuć wobec siebie, od momentu, odkąd osoby te mają świadomość istnienia siebie”. W związku z ich długotrwałością i znaczeniem dla życia osoby, na relacje te można spojrzeć jako na pewne zadania rozwojowe, umieszczone w poszczególnych fazach życia osoby. A. Goetting podjęła próbę ich opisu, odwołując się do klasycznej koncepcji R. Havighursta. Zdaniem tej Autorki głównym zadaniem rozwojowym rodzeństwa w okresie dzieciństwa jest dostarczanie sobie nawzajem towarzystwa i emocjonalnego wsparcia, zwłaszcza w kontekście pracy zawodowej rodziców oraz dłuższego pozostawiania dzieci w środowisku instytucjonalnym. Ma to również istotne znaczenie w sytuacjach, gdy z pewnych powodów jeden lub oboje rodziców są niedostępni emocjonalnie lub z tytułu dysfunkcji systemu rodziny (alkoholizm, przemoc, nieobecność jednego z rodziców). Zadanie to stwarza fundamentalną przestrzeń dla podejmowania specyficznego treningu relacji społecznych, szczególnie w kontekście rywalizowania o czas, uwagę i inne zasoby rodziców. Z kolei, w okresie dojrzewania, zasadniczy akcent przesuwają się na separację i indywidualizację, dlatego siła więzi z rodzeństwem może słabnąć na rzecz wzrostu znaczenia rówieśników i osób znaczących spoza rodziny. Jednak w tym okresie wzmocnieniu mogą ulegać więzy lojalnościowe pomiędzy rodzeństwem i ułatwiać w ten sposób separację podsystemu rodzeństwa w całym systemie

rodzinnym. Natomiast w fazie wczesnej i środkowej dojrzałości istotnie słabnie intensywność więzi i główne zadania, takie jak towarzyszenie i emocjonalne wsparcie, tracą swój obligatoryjny charakter. Nierzadko jednak relacje pomiędzy rodzeństwem w tej fazie są reaktywowane w związku z wyzwaniem zaopiekowania się starzejącymi się rodzicami. W końcu zaś, w ostatniej fazie rozwoju człowieka, rodzeństwo wciąż zapewnia sobie wzajemne i bliskie kontakty oraz wsparcie emocjonalne – więzi te mogą ulegać ponownemu wzmocnieniu, szczególnie jako kompensacja różnego rodzaju strat. Bracia i siostry wchodzący w etap późnej dorosłości nierzadko dzielą się wspomnieniami, oceniają wcześniejsze doświadczenia oraz rekonstruują percepcję wcześniejszych problemów, jakie występowały pomiędzy nimi, dzięki czemu mogą ujawnić się bardziej konstruktywne aspekty tych relacji. Do istotnych zadań rodzeństwa w tej fazie zalicza się także wzajemną pomoc finansową, wsparcie w chorobie i pomoc w rozwiązywaniu problemów z dorosłymi dziećmi.

Zarysowany powyżej schemat powinien być jednak traktowany raczej jako pewien zarys teoretyczny, który trudno zgeneralizować, ponieważ na relacje pomiędzy rodzeństwem, wpływa szereg rozmaitych czynników. Pierwszą grupę stanowią bez wątpienia te, które określają pozycję w rodzeństwie (kolejność urodzin, płeć i wiek rodzeństwa, jego liczba, różnice wieku pomiędzy dziećmi). Druga grupa czynników odsyła do takich trudnych do pominięcia determinant, jak między innymi cechy osobowości dzieci (i rodziców zapośredniczających niejako te kontakty), poziom intelektualny wszystkich członków rodziny, stosunek rodziców do dzieci oraz kształt relacji pomiędzy samymi rodzicami.

Relacje pomiędzy rodzeństwem na etapie dzieciństwa i w życiu dorosłym

Trudno jednak nie zgodzić się z tezą, że najbardziej fundamentalny wpływ, relacje z rodzeństwem wywierają w okresie dzieciństwa, kiedy bracia i siostry są stałymi towarzyszami codzienności dziecka. W tym okresie stosunki te są bowiem najbardziej intensywne i wywierają największy wpływ na życie dziecka. N. Howe i H. Recchia twierdzą, że relacje pomiędzy rodzeństwem na etapie dzieciństwa mogą być scharakteryzowane w odniesieniu do czterech głównych płaszczyzn, a są to:

- emocjonalność: kontakty pomiędzy wspólnie wychowującym się rodzeństwem niemal zawsze napędzane są przez bardzo silne emocje. Tu zasadniczo ujawnia się ich ambiwalentny charakter, implikujący zarówno emocje pozytywne, negatywne, jak i te o niejednoznacznym kierunku;
- intymność: jeżeli dzieci spędzają ze sobą wiele czasu, gromadzą na swój temat sporą wiedzę. Jest to swego rodzaju „wiedza intymna”, której rodzeństwo używa zarówno w

sytuacjach dostarczania sobie nawzajem wsparcia emocjonalnego, podejmowania prób wzajemnego rozumienia własnych perspektyw, jak i w sytuacjach związanych z rywalizacją i konfliktami;

- różnice indywidualne: rodzeństwo zwykle znacząco różni się pod względem cech osobistych, co istotnie oddziałuje na jakość wzajemnych relacji w dzieciństwie;
- różnice wiekowe: są kluczowe w rozkładzie takich zmiennych, jak władza i kontrola rodzicielska oraz wyłanianie się wzorów opartych na rywalizacji. Im te różnice większe, tym mniejsza tendencja wśród rodzeństwa do budowania relacji opartych na rywalizacji o zasoby rodzicielskie, a dużo wyższa skłonność do opieki i wsparcia, płynąca zwykle od dzieci starszych w kierunku młodszych.

Należy podkreślić, że etapowi dzieciństwa poświęcono największą liczbę badań nad relacjami pomiędzy rodzeństwem oraz ich wpływem na procesy socjalizacyjne, poznawcze, wychowawcze i rozwojowe. Ogólnie rzecz ujmując, badania te szeroko potwierdziły, że prawidłowe relacje dziecka z rodzeństwem są tak samo ważne, jak prawidłowe relacje z rodzicami i często stanowią czynnik decydujący o samopoczuciu, zdrowiu i szansach rozwojowych dziecka. I odwrotnie – dysfunkcjonalność stosunków pomiędzy rodzeństwem może być przyczyną poważnych problemów psychicznych u dzieci, pogłębianych najczęściej przez niewłaściwe strategie wychowawcze rodziców, takie jak na przykład świadome, czy nieświadome wzmacnianie rywalizacji pomiędzy dziećmi. O wiele mniej zaś o tych relacjach można w ujęciu empirycznym powiedzieć w odniesieniu do późniejszych okresów życia, chociaż szeroko przyjmuje się również w związku z ogromną osobowotwórczą rolą takiego czynnika, jak pozycja w rodzeństwie, że wpływ ten jest obecny również w okresie dorosłości. Jeśli więc pomiędzy rodzeństwem była w dzieciństwie silna i pozytywna, wówczas dorośli bracia i siostry nadal mogą udzielać sobie bardzo istotnego wsparcia, zwłaszcza w krytycznych momentach życia bądź gdy doświadczają ważnych wydarzeń życiowych.

Cztery wymiary w relacjach pomiędzy rodzeństwem

Interesującą conceptualizację relacji pomiędzy rodzeństwem, stworzoną na podstawie wyników wielu badań empirycznych, zaproponowały dwie amerykańskie badaczki, B. Volling i A. Blandon. Stwierdziły one, że relacje te można sprowadzić do opisu czterech podstawowych wymiarów, uwzględniających: a) ciepło/bliskość, b) konflikt, c) rywalizację oraz d) władzę/pozycję. To, w którą stronę przemieszczają się te relacje, w jaki sposób kształtuje się jakość tych kontaktów oraz jakie efekty dla życia jednostki one przynoszą, zasadniczo zależy od takich czynników, jak:

- kompetencje społeczne osoby: im kompetencje tego rodzaju wyższe, tym istnieje

większe prawdopodobieństwo, że relacja pomiędzy rodzeństwem będzie zbliżać się do wymiaru ciepła/bliskości oraz oddalać od konfliktu i rywalizacji. Ponadto, wzory relacji społecznych z rodzeństwem są istotnie przenoszone do następnych etapów życia i w dużej mierze określają jakość kontaktów ze znajomymi i przyjaciółmi. Przywoływane przez Volling i Blandon wyniki badań potwierdzają na przykład, że osoby, które w dzieciństwie sięgały po konstruktywne strategie rozwiązywania konfliktów z braćmi i siostrami (na przykład techniki łagodzenia kłótni i sporów, poszukiwanie pojednania), w podobny sposób rozwiązywały konflikty z przyjaciółmi w późniejszym życiu. Inne badania pokazały zaś, że nastolatki, którzy mieli „cieplejszy” kontakt z rodzeństwem, uzyskiwali więcej wsparcia emocjonalnego od swoich rówieśników i ujawniali wyższą samoocenę, w porównaniu do tych, których stosunki z rodzeństwem były raczej oparte na konflikcie i rywalizacji. Sugeruje to, że lepsze relacje młodzieży z rodzeństwem znacząco przekładają się również na lepsze kontakty z kolegami i przyjaciółmi;

- stopień kontroli starszego rodzeństwa nad młodszym: nadmierna kontrola i podejmowanie prób manipulacji młodszym rodzeństwem na etapie średniego dzieciństwa sprzyja powstawaniu u dziecka problemów z zachowaniem i budowaniem właściwego obrazu własnej osoby. I odwrotnie, jeśli starsze rodzeństwo rezygnuje z tej kontroli na rzecz dostarczania młodszemu wsparcia, sprzyja to obniżaniu poziomu depresji u młodszych dzieci, większemu zaangażowaniu w zajęcia szkolne oraz redukcji wzajemnych konfliktów;
- upływ czasu: jakość relacji pomiędzy rodzeństwem wyraźnie zmienia się w czasie. Kontakty te tracą swoją intensywność emocjonalną w średnim dzieciństwie i w okresie dojrzewania, szczególnie w wymiarze ciepła-bliskości. Badania cytowane przez Volling i Blandon potwierdzają również, że pozytywne relacje pomiędzy rodzeństwem mają tendencję najczęściej utrzymywać się od wczesnych lat życia do okresu przedszkolnego, niekiedy też do etapu adolescencji, chociaż niektóre studia dostarczają dowodów, iż jakość relacji mierzona takimi wskaźnikami, jak podziw i intymność może utrzymywać się bardzo długo i być bardziej stabilna od wskaźników negatywnych (agresja, wrogość, etc.).

Ogólnie rzecz ujmując, badania nad relacjami pomiędzy rodzeństwem pokazują, że czynnik ten odgrywa trudną do pominięcia rolę w formowaniu się tożsamości dziecka oraz rozwijaniu jego zdolności intelektualnych, emocjonalnych i społecznych. Stosunki te stanowią zasadniczo jeden z najważniejszych kontekstów kształtowania przez dzieci interpersonalnych stylów wchodzenia w relacje z innymi ludźmi, przy czym wzory te okazują się istotnie naznaczać ich społeczne funkcjonowanie w życiu dorosłym oraz sposoby komunikowania się i rozwiązywania konfliktów z innymi ludźmi. Na tej podstawie można uznać, że rodzeństwo mogłoby stanowić swego rodzaju model budowania przyszłych relacji z innymi, a doświadczenia emocjonalne i społeczne zbierane w

tego rodzaju kontaktach w zasadniczym stopniu oddziałują na sposoby, za pomocą których jednostki aranżują relacje z innymi ludźmi w wielu przestrzeniach życia społecznego. Jeśli relacje z rodzeństwem są harmonijne, dzieci takie osiągają lepszą umiejętność rozumienia emocji innych, wyższe zdolności poznawcze oraz większy poziom wrażliwości moralnej, w porównaniu zarówno do jedynaków, jak i dzieci, których kontakty z rodzeństwem nie należą do udanych.

Czynniki wpływające na jakość stosunków pomiędzy rodzeństwem

Wśród najważniejszych zmiennych niezależnych wpływających na jakość relacji pomiędzy rodzeństwem często wymienia się płeć, wiek oraz cechy charakteru dzieci. Zdaniem J. Rembowskiego, o wiele lepiej, szczególnie w okresie dzieciństwa układają się stosunki pomiędzy rodzeństwem tej samej płci, niż przeciwnej. Chłopcy inaczej bowiem traktują i komunikują się z siostrami, niż z braćmi. Częściej też wyrażają w kierunku sióstr uczucia negatywne, niż siostry w kierunku braci. Prawdopodobnie ma to związek z bardzo silną w okresie dzieciństwa płciową separacją i zaczątkami budowania przez chłopców swojej męskiej tożsamości.

Płeć rodzeństwa okazuje się również ważna w kontekście dobrostanu psychicznego – ujawniono bowiem specyficzny wzór, zgodnie z którym zarówno kobiety, jak i mężczyźni posiadający przynajmniej jedną siostrę, przeżywają w ciągu nawet całego swego życia o wiele mniej stanów depresyjnych i lepiej radzą sobie z życiowymi traumami, w porównaniu do osób nie posiadających siostry. Z przeprowadzonych przez T. Cassidy badań potwierdzono, że efekt ten jest jeszcze silniejszy w przypadku posiadania jedynie żeńskiego rodzeństwa, szczególnie zaś w odniesieniu do problematycznego środowiska rodzinnego. Studia te sugerują, że obecność dziewczyny w strukturze genderowej rodzeństwa zwiększa potencjał komunikacji emocjonalnej pomiędzy rodzeństwem, związany zasadniczo z dużo większymi zdolnościami dziewczynek w tym obszarze. Siostry naturalnie zachęcają bowiem innych, w szczególności zaś skłonnych do tłumienia emocji braci, do mówienia o trudnych uczuciach, w związku z czym świadomie, czy nieświadomie działają jako specyficzne terapeutki dla rodzeństwa bez względu na jego płeć. W rezultacie osoby, które dorastały z siostrami, mają więcej okazji do tego rodzaju psychologicznego przepracowania w rodzeństwie trudnych przeżyć lub traum oraz uzyskania potężnego wsparcia emocjonalnego. Takie osoby bywają też częściej zrównoważone i bardziej zadowolone z życia od tych, które nie mają siostry.

Cieplejsze relacje panują też zazwyczaj pomiędzy rodzeństwem ze skrajnych kategorii wiekowych oraz z dużą różnicą wieku. Jak już zasugerowano wcześniej, takie rodzeństwo jakkolwiek wyraża z tego tytułu zróżnicowane potrzeby (co może sprzyjać mniejszej intensywności kontaktów) zazwyczaj nie rywalizuje ze sobą w tak silnym stopniu, jak ma to miejsce w przypadku

rodzeństwa cechującego się bliskością wiekową. Często w takich przypadkach wykształca się relacja, w której dużo starszy brat lub siostra wchodzi w rolę opiekuna dziecka dużo młodszego.

Szereg badań prowadzonych głównie w kręgu amerykańskim potwierdziło zaś, że istotną rolę może odgrywać także temperament dzieci jako ich cecha indywidualna. Trudny temperament, wiązany najczęściej z takimi cechami, jak wysoka aktywność, emocjonalna intensywność i słaby stopień samokontroli, zwykle prowadzi do zaostrzenia relacji z rodzeństwem w kierunku konfliktu, chociaż nie we wszystkich badaniach podejmujących ten wątek związki te były jednoznaczne. Najczęściej specyficzne cechy temperamentu okazywały się mieć znaczenie w połączeniu z szerszym kontekstem uwarunkowań rodzinnych oraz takimi zmiennymi, jak przede wszystkim wiek dzieci (im starsze, tym trudny temperament okazywał się mieć większe znaczenie dla jakości relacji z rodzeństwem).

W końcu zaś, ważną determinantą wpływającą na stosunki pomiędzy dziećmi mogą być sami rodzice. Istnieją świadectwa empiryczne pokazujące, że sam kształt podsystemu małżeńskiego mógłby istotnie modyfikować relacje pomiędzy rodzeństwem – w rodzinach pełnych, w których dzieci wychowują się w obecności obojga rodziców, relacje pomiędzy dziećmi są wyraźnie lepsze, niż w rodzinach rozwiedzionych i rozdzielonych. Poza tym, status materialny rodziny okazuje się nie wpływać tak bardzo na te stosunki, jak zachowania rodziców i obecność konfliktów małżeńskich. W badaniach przeprowadzonych w kręgu zachodnim wielokrotnie potwierdzano, że obecność konfliktów pomiędzy małżonkami pozytywnie koreluje z kłótniami, wrogością, a nawet przemocą pomiędzy rodzeństwem. Z drugiej jednak strony, w sytuacjach istnienia zaburzonych relacji pomiędzy małżonkami, dzieci mogą czuć się zmotywowane do wchodzenia w jeszcze bliższe wzajemne stosunki i poszukiwać w nich bezpieczeństwa i odskoczni od trudności doświadczanych ze strony rodziców.

Polskie badania w obrębie relacji pomiędzy rodzeństwem

Przyglądając się polskim badaniom, uwagę zwraca relatywny brak studiów empirycznych ukierunkowanych na eksplorowanie czynników lub kontekstów wpływających na relacje pomiędzy rodzeństwem. Jak zauważa M. Kosiol, polscy badacze skupiają się głównie na analizach porównujących sytuację jedynaków z osobami posiadającymi rodzeństwo, aby znaleźć argumenty empiryczne dla uzasadnienia tezy o niesprawiedliwym portretowaniu zjawiska jedynactwa jako szkodliwego pod względem rozwojowym i wychowawczym. Drugi obszar badań dotyczy zaś funkcjonowania zdrowego rodzeństwa w relacjach z rodzeństwem chorym i niepełnosprawnym. Badania te pokazują z jednej strony, że posiadanie niepełnosprawnego lub przewlekłe chorego brata lub siostry to szczególna i zazwyczaj problematyczna sytuacja psychospołeczna dla dzieci

zdrowych, które są narażone na występowanie problemów psychicznych i doświadczają chwiejności emocjonalnej z powodu diagnozy u brata/siostry. W ich przypadku istnieje również wyższe ryzyko powstawania zaburzeń internalizacyjnych (depresja, niepokój), wynikających najczęściej z tłumienia negatywnych emocji (wrogość i niechęć wyrażana w kierunku chorego rodzeństwa), przede wszystkim z powodu faktu, że rodzice nie poświęcają im odpowiedniej ilości czasu. Problemy te powodują, że takie dzieci mogą wycofywać się zarówno z kontaktów z niepełnosprawnym rodzeństwem, jak i rówieśnikami w szerszym otoczeniu społecznym. Z drugiej jednak strony, pomimo tych specyficznych trudności rodzeństwo dzieci niepełnosprawnych może być niezwykle ważnym czynnikiem w terapii, udzielając choremu bratu lub siostrze cennego wsparcia społecznego i psychicznego.

Zakończenie

Reasumując, badania poświęcone relacjom pomiędzy rodzeństwem dostarczają wielu cennych argumentów na to, że posiadanie rodzeństwa łączy się z szeregiem znaczących korzyści. Nawet jeśli jakość relacji pomiędzy braćmi i siostrami ulega niekiedy zachwianiu i wiąże się z pewnymi trudnościami, są oni dla siebie towarzyszami życia i powiernikami spraw, dostarczają wzorów do naśladowania, stanowiąc niezwykle cenne źródło wsparcia. Szczególnie w okresie dzieciństwa harmonijne kontakty pomiędzy rodzeństwem mogą działać jako ważny czynnik wsparcia emocjonalnego, chroniący przed negatywnymi skutkami konfliktów rodzicielskich oraz zachowaniami antyspołecznymi. W okresie dojrzewania rodzeństwo pomaga zaś osiągać większą niezależność i oferuje wsparcie w relacjach społecznych nawiązywanych poza rodziną. Natomiast utrzymywanie dobrych stosunków z rodzeństwem na przestrzeni całego życia, to jedna z trudnych do pominięcia determinant zdrowia psychicznego osoby. Stąd też ważną praktyczną implikacją badań nad rodzeństwem jest w szczególności podejmowanie przez rodziców świadomego wysiłku, aby relacje te były jak najbardziej harmonijne, ciepłe i bliskie.

Bibliografia

1. Białecka-Pikul M., *Narodziny i rozwój refleksji nad myśleniem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012;
2. L. Blair, *Kolejność narodzin a charakter. Co wpływa na osobowość dzieci?*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2012;
3. Cassidy T., Noon E., Wright E., *Sibling constellations and well-being in intact and non-intact families*, „Journal of Adolescent Psychology and Psychiatry” 2015, Nr 1;

4. Howe N., Recchia H., *Sibling Relations and Their Impact on Children's Development*, Centre of Excellence for Early Childhood Development, Canada 2006;
5. Kosiol M., *Badanie relacji między rodzeństwem. Przegląd kwestionariuszowy*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2015, t. 20, Nr 1;
6. Łukasik A., *Psychologiczne i społeczne konsekwencje ewolucyjnego konfliktu rodzice-potomstwo*, „Psychologia Rozwojowa” 2012, t. 17, Nr 1;
7. Milevsky A., Levitt M. J., *Sibling support in early adolescence: Buffering and compensation across relationships*, „European Journal of Developmental Psychology” 2005, Nr 2(3);
8. Namysłowska A., Siewierska A., *Znaczenie i rola rodzeństwa w terapii rodzin*, „Psychoterapia” 2009, Nr 2(149);
9. Wałęcka-Matyja K., *Relacje rodzinne w podsystemie dorosłego rodzeństwa w percepcji mężczyzn*, „Kwartalnik Naukowy Fides Et Ratio” 2014, Nr 3(19);
10. Vaillant M., *Na szczęście mam siostrę*, „Charaktery” 2011, Nr 9;
11. Volling B. L., Blandon A. Y., *Positive Indicators of Sibling Relationship Quality*, Paper prepared for the Child Trends Positive Outcomes, March 12-13, 2003.

Autor artykułu - Janusz Rusaczyk: pedagog kulturoznawca, oligofrenopedagog, terapeuta z zakresu autyzmu, nauczyciel. Autor tekstów z zakresu pedagogiki, psychologii i szeroko pojętych nauk społecznych.